

pijkritiek en op kenmerken van de vervreemding onder het kapitalisme. Ook verzet Sternheim zich tegen de rooskleurige ideeën van Marcuse en Horkheimer over een toekomstige ideale socialistische maatschappij, die ze als de absolute negatie van de vigerende kapitalistische verhoudingen voorstellen.

Deze kritiek wordt Sternheim niet in dank afgenomen. Een artikel over vrije tijd en de totalitaire staat wordt door het *Zeitschrift* geweigerd, maar veel ernstiger is de beslissing van de leiding van het instituut, dat inmiddels verplaatst is naar New York, Sternheim in 1938 tegen een sterk verminderd inkomen naar Amsterdam terug te sturen om er als *Privatwissenschaftler* te gaan werken. Nadat Sternheims inkomen nog verder is beknot en bovendien de dreiging van Nazi-Duitsland angstig toeneemt, schrijft Sternheim begin 1939 aan Horkheimer Europa te willen verlaten. Van een reactie op deze noodkreet is niets bekend, maar de brief bewijst wel de onjuistheid van Horkheimers naoorlogse opmerking dat Sternheim niet wilde vertrekken, omdat diens vrouw in Nederland wilde blijven. Op 6 maart 1944 worden Andries Sternheim en vrouw in Auschwitz omgebracht, nadat ze op een onderduikadres de deportatie van hun beide zoons nog hebben moeten meemaken.

De eigenlijke verdienste van Mulders studie is de nauwgezette beschrijving van leven en werk van de tot dan toe amper bekende sociaal-democraat Andries Sternheim. Tegelijkertijd valt te betreuren dat verdere pretenties klaarblijkelijk hebben ontbroken, waardoor de studie een eenzijdig 'eendimensionaal' beeld geeft van Sternheims leven. Dit komt zeker voor een deel door de weinig boeiende schrijfstijl van Mulder waardoor zelfs de meest opzienbare informatie van elk *esprit* blijkt ontdaan, terwijl bovendien Sternheim niet tot de meest boeiende persoonlijkheden uit het universum te rekenen valt. Van meer belang is echter het grotendeels ontbreken van verschillende niveaus van analyse, die voor de interpretatie van Sternheims denken en handelen onontbeerlijk lijken. Zo ontbreekt vrijwel elke poging tot het duiden van Sternheims opvallend bedeesde optreden, dat hem maar al te gemakkelijk tot slachtoffer maakt van het frappant autoritaire gedrag van de 'anti-autoritaire' Frankfurters. Ernstiger nog lijkt me het gegeven, dat Sternheims leven slechts oppervlakkig en terloops verbonden blijkt met verschuivende maatschappelijke en politieke gegevenheden. Wat resteert is een Sternheim die, ontdaan van psychologische diepgang en van een wezenlijke maatschappelijke inbedding, vooral als een verzameling geschriften en gedragingen aan ons voorbijtrekt. Anderzijds moet gezegd, dat de weergave van Sternheims ideeëngoed consciëntieus is geschied en dat vooral de hoofdstukken over de (conflicterende) relatie tussen Sternheim en de 'Frankfurters' een niet onbelangrijke bijdrage leveren aan onze kennis omtrent Sternheims intellectuele positie in dit milieu en vooral ook omtrent de reacties der Frankfurters op afwijkende opinies. Dat alleen al maakt dit boek waard om gelezen te worden.

Henny Buiting

E. Gerard, ed., *De christelijke arbeidersbeweging in België 1891-1991*, I en II (Kadoc-studies XI; Leuven: Universitaire Pers Leuven, 1991, 387 blz., (I), 624 blz., (II), Bf1950,-, ISBN 90 6186 449 6).

De herdenking van honderd jaar *Rerum Novarum* heeft vorig jaar heel wat tekstverwerkers in beweging gebracht. In België was de publikatie van een lijvige studie het resultaat, geschreven door 14 historici onder redactie van Emmanuel Gerard, die zelf ook vier hoofdstukken voor zijn rekening nam. Uit de *curricula* van de auteurs valt op te maken, dat ze vrijwel allen in Leuven hebben gestudeerd en dat de helft van hen thans nog aan deze universiteit verbonden is, terwijl

de andere helft korter of langer werkzaam is (geweest) bij diverse instellingen met een katholieke signatuur. Ook de leden van het redactiekomitee zijn voor het merendeel opgeleid in Leuven, al werken ze thans vaak elders. Anders dan in het eertijds even sterk verzuilde Nederland houdt men hier deze herdenking geheel in eigen hand.

Ook in de opzet van deze studie vinden we deze gerichtheid op de eigen zuil terug. Het eerste deel behandelt op chronologische wijze de geschiedenis van de katholieke arbeidersorganisaties in hun onderlinge verwevenheid. Daarbij gaan de auteurs nauwelijks in op bredere sociaal-economische of politieke achtergronden, maar dat was ook niet hun bedoeling: 'Dit is dus in hoofdzaak de geschiedenis van een beweging en van haar organisaties. Het is geen sociale geschiedenis in de beperkte zin van het woord, namelijk opgevat als een 'geschiedenis van de kleine man'. Het is geen economische geschiedenis en evenmin een geschiedenis van de arbeid en de arbeidsorganisatie, of van de collectieve betrekkingen' (I, 15). En: 'Een algemeen beeld schetsen van het ontstaan en de ontwikkeling van deze veelzijdige beweging, met haar netwerk van organisaties en haar labyrint van diensten, met haar diversiteit van functies en relatiepatronen, dat was de opzet van dit synthesewerk' (I, 16). Het tweede deel gaat dieper in op de geschiedenis van de aparte organisaties: 'Biedt het eerste deel een breed panorama van de beweging, dan zoomt het tweede deel in op de organisaties. De volkswerken, de gilden en de Volksbond, de mutualiteit en de coöperatieve bedrijven, de vrouwenbeweging, de jeugdorganisaties, de KWB en de Equipes Populaires, het ACW komen daarin aan bod met hun eigen gedachtenwereld, structuur en dienstverlening' (I, 15). Hoewel de auteurs zich verontschuldigen dat ze ook hier slechts een overzicht bieden en het laatste detail moeten overlaten voor verder onderzoek, is de lezer, die zich door het eindeloze labyrint van verwickelingen, personen en afgekorte organisaties heeft weten te worstelen maar al te graag bereid de auteurs *deze* tekortkoming te vergeven.

Daarmee kom ik meteen op een zeer opvallend kenmerk van de katholieke arbeidersbeweging in België: de verregaande organisatorische versplintering binnen deze zuil. De oorzaken hiervan zijn tweeledig: ten eerste de uitbouw van het niveau van de standsorganisaties, ten tweede de taaitegenstellingen. Naast het ACV (Algemeen Christelijk Vakverbond) voor de vakactie bestond het ACW (Algemeen Christelijk Werkers-, later Werknemersverbond) als standsorganisatie voor de politieke en culturele belangen van de arbeiders, dat ook een arbeidersblok vormde in de los gestructureerde Christelijke Volks Partij (CVP). Het ACW fungeerde tegelijkertijd als een koepel voor de katholieke organisaties voor de vrouwen, de gepensioneerden en de jeugd, de verzekeringen, de coöperaties en de vakcentrale — dit laatste echter na hevige strijd met het ACV, dat zijn zelfstandige positie lange tijd wist te behouden. Nog ingewikkelder werd de situatie met de oprichting van de KWB, de Katholieke Werkliedenbonden, later de Kristelijke Werknemersbeweging, die zich binnen de ACW een plaats verwierf als vormingsorganisatie voor volwassen arbeiders. Door de taalstrijd vielen al deze organisaties ook nog eens uiteen in Waalse en Vlaamse organisaties, die bovendien niet eikaars spiegelbeeld waren. Omdat het socialisme in Wallonië onder de arbeiders de dominante stroming was geworden, was de katholieke arbeidersbeweging in deze provincies vaak te zwak om een tegenwicht te bieden tegen de conservatieve katholieken enerzijds en tegen de Waalse socialisten anderzijds; zo nam zij radicalere standpunten in en werkte ze soms zelfs samen met de socialisten. De nagestreefde synthese is mijns inziens al met al niet gerealiseerd, tenzij men hieronder een compilatie van de meest recente literatuur zou verstaan. Wel kan men zeggen, dat ernstig getracht is ook in te gaan op problematische aspecten van de praktijk van de katholieke arbeidersbeweging, zoals de afstand tussen leiding en leden, het virulente anti-travailleisme

onder de conservatieven, de voortdurende onderlinge competentiestrijd tussen de diverse organisaties binnen de katholieke arbeidersbeweging. Maar het geheel is toch te brokkelig, te onoverzichtelijk en te zeer gefixeerd op de eigen zuil om de hoge verwachting van een synthese die de komende decennia mee kan waar te maken. Dan hadden de auteurs naar mijn mening toch wel wat meer werk mogen maken van structurele verklaringen voor het grote verschil tussen de Vlaamse en de Waalse ontwikkeling, in plaats van het te laten bij de summiere zinsnede zonder enige bronvermelding op pagina 1,251 : '... de in Wallonië veel grotere differentiatie tussen de sociale klassen: waar in Vlaanderen zowel om sociale als om culturele en godsdienstige redenen (veel keuterboeren en kleine zelfstandigen, gemeenschappelijke godsdienst, Vlaams bewustzijn) een interstandelijke eenheid in een 'zuil' relatief gemakkelijker te verwezenlijken was, was dat in Wallonië veel moeilijker wegens de grote sociale en culturele verschillen tussen arbeiders, grote landeigenaars en bourgeoisie. De klassensolidariteit lag er integendeel veel meer voor de hand'. Men hoeft toch waarachtig geen sociaal-economisch historicus te zijn om in te zien dat een zo belangrijke verklaring voor uiteenlopende wegen nadere uitleg behoeft in een studie die een synthese pretendeert te zijn. Ook het gebrek aan nadere plaatsbepaling in de internationale context leidt tot kortsluitingen. In de redactionele inleiding (I, 17) wordt met de overtuigingskracht van een flapttekst uitgeroepen: 'In geen enkel land ter wereld heeft de christelijke arbeidersbeweging een ontwikkeling gekend als in België. Bestaat er in het buitenland een vanzelfsprekende relatie tussen arbeidersbeweging en socialisme, dan biedt België een uitzondering op dit beeld. De 'arbeidersbeweging in België, dat betekent niet in het minst de christelijke arbeidersbeweging'. En Nederland dan? Oostenrijk? Zwitserland? Righarts dissertatie uit 1986, in dit kader toch niet irrelevant, wordt niet in de literatuurlijst vermeld, wel de kritiek op hem van Simon en Van Damme (I, 35).

Sterker nog, wat niet klopt in Europese context, is zelfs voor België niet waar: ondanks de regelmatige pogingen om toch vooral ook aandacht te besteden aan de ontwikkelingen in Wallonië, stellen de auteurs hier Vlaanderen voor het gemak maar gelijk aan heel België.

E. Nijhof

P. J. H. Selten, *Het apostolaat der jeugd. Katholieke jeugdbewegingen in Nederland 1900-1941* (Dissertatie Nijmegen 1991; Amersfoort: Acco, 1991, 262 blz., f39,-, ISBN 90 5256 062 5).

De Utrechtse historicus Peter Selten heeft zich vanaf zijn doctoraalscriptie beziggehouden met de katholieke jeugd- en jongerenverenigingen in Nederland. In verschillende artikelen heeft hij vervolgens zijn bevindingen en inzichten gepubliceerd; zijn dissertatie mag dan ook gelden als de samenvatting van een lang en gedegen onderzoek. Het is een helder en leesbaar boek geworden. In een eerste deel wordt een overzicht gegeven van de discussie over de opkomst van de jeugdbeweging, vooral aan de hand van John Gillis (*Youth and History*, 1974). Vervolgens wordt uitvoerig ingegaan op de receptie van dat verschijnsel in katholieke kring, gebed in het meer algemene kader van het katholiek pedagogisch denken. Centraal daarin staat de encycliciek *Divini illius magistri* van paus Pius XI uit 1929, waarin het nieuwe 'pedagogisch naturalisme' (dat zich vooral richtte op de bevordering van de autonomie en vrijheid van het kind) werd verworpen en de eeuwige waarden van het katholieke geloof nog eens onder de aandacht gebracht. Selten laat heel overtuigend zien dat achter deze façade een grote verdeeldheid in katholieke kring schuil ging, waarin wanhopig getracht werd iets te begrijpen van wat jongeren bewoog. Vooral de Duitse priester Linus Bopp vervulde een belangrijke rol in de overbrugging tussen de traditionele katholieke wijsgerige en theologische opvattingen en de modernere